

Іван Андрусяк
про

Дмитра Туптала

Григорія
Квітку-Основ'яненка

Тараса Шевченка

Ніла Хасевича

Олексу Довбуша

Іван Андрусяк

про

Дмитра Туптала
(святого Димитрія Ростовського)

Григорія Квітку-Основ'яненка

Тараса Шевченка

Ніла Хасевича

Олексу Довбуша

Андрусяк Іван про Дмитра Туптала (святого Димитрія Ростовського), Григорія Квітку-Основ'яненка, Тараса Шевченка, Ніла Хасевича, Олексу Довбуша – К.: Грані-Т, 2008. – 96 с., іл. (Серія «Життя видатних дітей»).

Дитинство завжди сповнене пригод і несподіванок. І все ж у кожного з нас у дитинстві рано чи пізно, але неодмінно трапляється така пригода, яка позначається на всьому подальшому житті. Вона може бути веселою чи сумною, феєричною чи глибоко внутрішньою, доброю чи й не дуже - але якщо в тебе, любий читачу, її досі не було, це означає лише те, що вона ще попереду!

Письменник Іван Андрусяк оповідає саме про такі пригоди в житті славетних людей: Дмитра Туптала - великого українського поета й релігійного діяча, святого Православної церкви; Григорія Квітки-Основ'яненка - основоположника нової української прози; Тараса Шевченка - генія; Ніла Хасевича - мужнього художника, завдяки роботам якого світ дізнався про героїчну боротьбу Української Повстанської Армії; Олексу Довбуша - легендарного опришка.

Книжка для тих, хто прагне якомога повніше розкрити в собі власний талант.

Іван Андруссяк

про

Дмитра Туптала
(святого Димитрія Ростовського)

Григорія Квітку-Основ'яненка

Тараса Шевченка

Ніла Хасевича

Олексу Довбуша

ДЖМЕЛИНИЙ МЕД

(Передмова)

Мені було тоді років дев'ять чи десять, я вже давно намагався римувати щось у потаємних, майже «захлавних» блокнотиках, і однокласники так само давно й безнадійно прозивали мене «поетом» і чомусь «ломоносовим» (друге мені вже тоді інстинктивно не подобалося), а вчителі періодично «наставляли на путь істинний» шляхом замовляння нашвидкуруч зліплених «пашквілів» до шкільних свят – бо це ж так «гарно», коли школа має «власного поета», «доморощеного»... Картина типова – ледь не в кожному «нявчальному закладі» періодично з'являється такий «об'єкт для насмішок», де-не-де навіть не тільки для насмішок, – а у висліді література отримує з них насамперед своїх вірних і надійних читачів, і це геть незле, чи не так?

Із мене теж був би читач, себто, і є читач, – але що я й досі щось таке собі пописую, і навіть іноді видаю, і воно навіть комусь, кажуть, подобається, – то цим я мушу завдячувати одному дивному випадкові зі свого дев'яти- чи десятилітнього дитинства і одному дивному чоловікові, якого вже нібито давно нема на світі, ба навіть і тоді давно вже не було на світі, а все ж він зумів самим своїм словом перевернути мене з ніг на голову і показати мені, що таке насправді література і навіщо вона живій людині потрібна.

А було це так. Якось увечері я нипав чогось по горищу дідусевої хати, де для хлопчика завжди буває чимало цікавого й цінного, там навіть знайшлися старі патрони до мисливської гвинтівки, якої дідусь позбувся задовго до мого народження, а гільзи залишилися, і крупинки пороху в мішечку, і дробини в іншому – це була така знахідка, що аж-ж-ж ух! І ось із-помежи всього цього добра око несподівано вихопило... книжку. Так-так, стару-старезну книженцію без палітурки, без початку й кінця, – і чого дідусь засунув колись за платву звичайнісінький (це так тоді здавалося!) український правопис Лозинського, виданий у 1942 році, літери якісь такі дивні в цьому правописі трапляються, але нехай, друга книжка без початку й кінця значно цікавіша, – думав я собі, – бо ж її теж, певно, ще «за німців» разом із оцим правописом за платву заховали, і недарма вона без палітурки...

Тут мене гукає чи мама, чи бабуся – оце вже забув! – і я стрімголов кидаюся з горища, куди мені (певно, пам'ятаючи про патрони) доступ не заохочувався, але книжки забираю, бо в них – таємниця, а для хлопчика справжня таємниця багато важить. Правопис одразу ж тицяю кудись поміж книжки, – він і досі зберігся! – а таємницю без палітурки беруся відтак читати, а там вірші, і для мене це ще цікавіше, бо вірші самі по собі таємниця, а тут ще й за платвою...

А тоді стається те, що стається. Зривається гроза, дужий вітер, вирубується світло, у старій дідусевій хаті світять каганець і ставлять його на піч, біля якої пораяються мама з бабусею, а я тим часом на припічку читаю «Притчу про життя»: «Було се в Індії. Степом безлюдним...» Ти знаєш цей текст, любий читачу, ти не можеш не знати цього тексту, його тепер нібито і в школах вивчають, і те-се, і п'яте-десяте, але тоді його не вивчали в школах, тоді я читав його вперше в житті – при каганці, за грози за вікном, – і двійко мишей, чорна з білою, підгризли коріння вутлого деревця, за яке я випадком ухопився й зависнув над прірвою, а згори на мене рикав страшний дикий лев, а внизу, роззявивши пащу, чекав на моє падіння страшний дикий змії... А тоді я скуштував джмелиного меду – і забув про все. Бо ж краплинкою того цілющого меду була мені ця страшна книжка без палітурки, від якої волосся стояло на голові сторчма, стигла у жилах кров і величезні мурашки бігали по спині, – і в дитини народжувалося відчуття того, що таке справжня Література, що таке жива, істинна, велика Поезія, що таке Життя, і Смерть, і ходіння по лезу...

Ти вже, звісно, здогадався, друже читачу, що мовив я тут про Івана Франка. Саме він того пам'ятного в моєму дитинстві вечора напоїв мене джмелиним медом старожитньої мудрості, настоящим на його притчі, – і

завдяки йому я й став тим, ким став: не знаю, наскільки письменником, але книжником – безсумнівно. Бо відтоді я займаюся в своєму житті насамперед тим, що читаю, рецензую, критикую, редагую, впорядковую, коментую, перекладаю, а часом і пишу книжки.

...Однак тут, друже читачу, ти маєш повне право запитати: чого ж це автор розпочинає книжку про дитинство славетних людей спогадом із дитинства... власного? А може, й запідозрити мене в чомусь не вельми етичному...

Проте не поспішай!

Подумай: а в тебе не було в житті схожої історії – коли в якусь важливу мить сталося щось таке, що допомогло тобі збагнути самого себе, відчути, хто ти є в цьому світі?

А в твого брата, сестри, найкращого друга?

Якщо не було – це означає, що вона ще попереду.

Але вона обов'язково буде!

Спитай своїх батьків, своїх дідуся й бабусю, своїх дядька чи тітку, свого улюбленого вчителя, будь-яку іншу авторитетну для тебе людину: як сталося так, що вони стали в цьому житті тим, ким вони стали? І вони неодмінно пригадають, що колись, у дитинстві, вони пережили пригоду – веселу чи сумну, феєричну чи глибоко внутрішню, добру чи й не дуже, – яка, хотіли вони того чи ні, вагомо позначилася на їхній долі.

Так було в них.

Так було – чи буде – в тебе.

Так було в мене.

Так буває в кожній – кожній – людині на світі!

І так, ясна річ, було в славетних людей, епізоди з дитинства яких я й описую далі в цій книжці.

За аналогією до пережитої мною в дитинстві історії, я називаю таку пригоду «джмелиним медом долі». У когось він буває солодким, у когось – гірким, у когось – дуже гірким, ще в когось – і так, і так...

У мене він був солодкий – і я вдячний за це Богові!

Бажаю й тобі, друже читачу, солодкого джмелиного меду...

P.S.: Тобі, певно, цікаво, чому я обрав для своїх оповідок дитинство саме цих людей, а не інших? Відповідь очевидна: бо ці люди мали на мене неабиякий вплив і своїм прикладом, своєю долею, своєю діяльністю чи творчістю багато чого мене навчили.

Дмитро Туптало, святий Димитрій Ростовський – бо він наш, український святий, життя якого є справдешнім прикладом великого служіння Богу і людям. А ще тому, що він – великий книжник і поет. Мій улюблений поет!

Григорій Квітка-Основ'яненко – бо вмів поєднувати непоєднанне – сміх і сльози. А ще тому, що він слобо-

жанець, а я люблю Слобожанщину так само, як свою рідну Гуцульщину.

Тарас Шевченко – бо хоч з нього й зробили ідола, та насправді він був дуже класним хлопакою – хоча про це чомусь мало хто знає... І ще тому, що в кожному з нас, українців, є щось від нього – лише геній може «вловити» у своїх творах не просто народ, а кожну людину.

Ніл Хасевич – бо бувають в історії страшні часи, коли кожній людині доводиться брати до рук зброю. Краще б такі часи не наставали ніколи... Але якщо буде треба – то доведеться! І мені, й тобі, друже читачу...

Олекса Довбуш – бо він гуцул, як і я. Він був розбійником, проте залишив по собі серед людей добру пам'ять – а це не так просто!

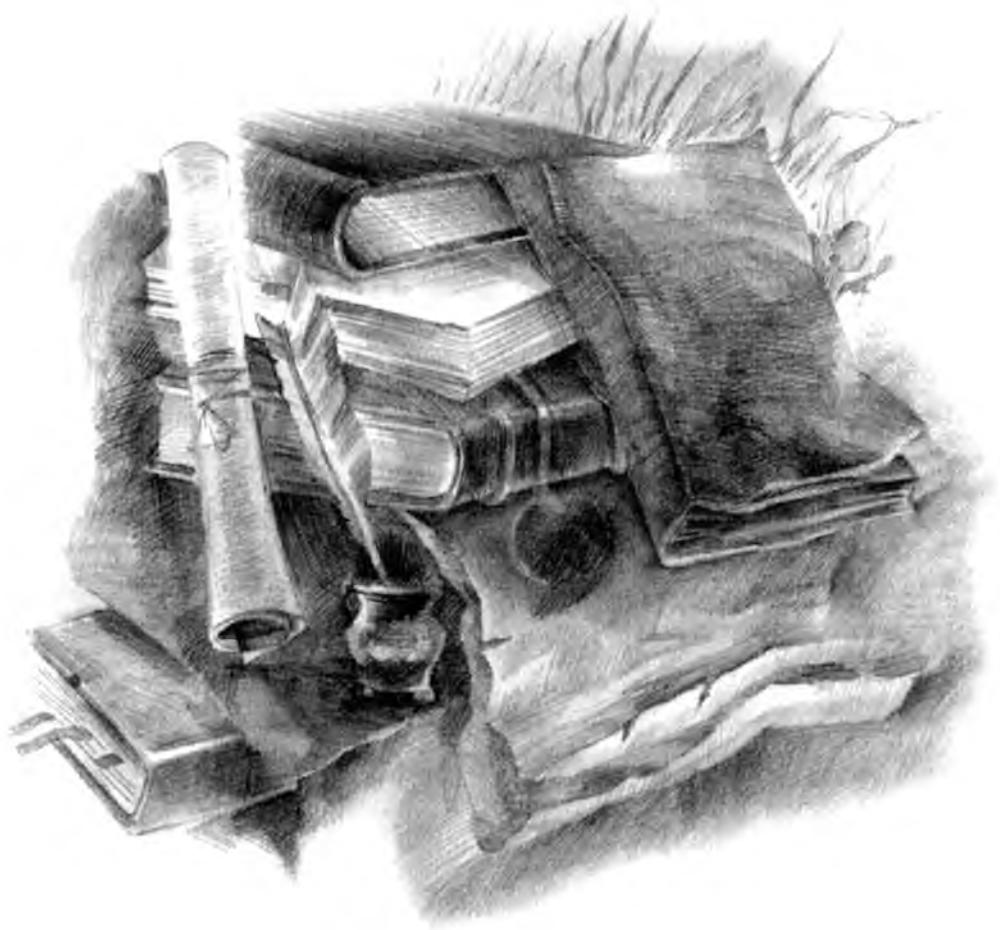
А про дитинство Іван Франка, який подарував мені дещицю свого животворного джмелиного меду, я не розповів. Бо про своє дитинство Франко розповів сам – краще, ніж це зробив би будь-хто інший. «Переписувати» Франка я не зважився...

«ПО ЗДЪШНЕЙ ЖИЗНИ
НЕБО УЛУЧИТИ»

(ІЗ ДИТИНСТВА ДМИТРА ТУПТАЛА -
СВЯТОГО ДИМИТРІЯ РОСТОВСЬКОГО)

НОВЕЛА-РОЗМИСЕЛ

Сьогодні Данило ночував удома. Відпросився у владки Мелетія – той сприйняв із розумінням і відпустив без питань. Навіть не нагадував: приходь, мовляв, на утреню вчасно, – бо ж юний Тупталенко не з тих, хто спізнюється у вирішальний день свого життя. Тим паче, на службу Божу...

Батько так само приїхав учасно. Утомлений, і спершу навіть здавалося, що трохи нервовий. Не через сина – зовсім ні! Просто в сотні завжди щось трапляється, тим паче, в такі непевні часи... За хлопцями треба око та око, і сотник Сава Савич, по-козацькому Туптало, за всім устежить. І там, і вдома. Така вже у нього вдача! Сказано-бо: батько...

Данило побачив його з вікна – як приїхав у супроводі козака; як спішився – легко, вправно, зовсім без наруги, не чуючи віку; як розпрягав коня, віддаючи при цьому козакові якісь розпорядження, а може, й журячи його за щось – не було чути, за що саме. Усе повагом, витримано, статечно – лише трохи різкуваті рухи виказували хвилювання...

Руки в батька міцні, жилаві. Пригадалось, як вони висаджують маленького Данилка на коня, як батько підхоплюється в сідло, як вони їдуть, і він правою тримає повід, а лівою притискає сина до себе, притримує – сильно, але ніжно... Данилко сам так і не навчився їздити верхи, навіть забратися на коня – і то проблема, не кажучи вже про те, щоб отак підхопитися... А з батьком – добре... Вони їдуть, їдуть, спина коня гаряча, тремка,

і земля унизу гаряча й тремка, і небо... небо... земля... небо... спина коня... татова рука... земля... небо... біль у грудях – спершу тоненький, переливчастий якийсь... угору – вниз, угору – вниз, земля – небо, спина – рука, земля – небо... тоді все дужчий, із кожним підстрибом, із кожним тремом коневої спини, із кожним притиском татової руки все дужчий... біль у грудях... земля... небо... кашель... крик...

«Не буде з тебе козака, Даниле!»

Батько ніколи цього не сказав.

Ніколи!

Жодного разу!

Але Данилко знав: батькові не раз думалися ці слова.

Він бачив – відчував, – коли батькові думаються ці слова.

А головне – як думаються...

Ніколи – жодного разу – жоднісінького – вони не звучали в батьковій голові виразом: *«Не буде з тебе козака, Даниле!!!»*

А коли звучали – то завжди тихо-тихо і якось глухо, мов оддаленим джмелиним гудінням – *не бу-у-уде* – і з таким глибинним сумом, з таким внутрішнім сумом, із таким здавленим сумом, на який здатні лише чоловіки-воїни – *з тебе козака*, – і з любов'ю, з такою міцною чоловічою любов'ю, на яку здатний лише батько – *Данилку*...

Відзавтра не буде на світі отрока Данила Савича на прізвище Тупталенко. Буде Димитрій – Дмитро – на честь Солунського – на честь воїна!

Чи хотів ти, батьку, саме такої долі своєму синові?
Бог знає...

Головне, що ти ніколи не вимовив цього уголос: «Не
буде з тебе козака, Даниле»...

Буде воїн!

Воїн Слова Господнього...

Мати готувала святкову вечерю. Нічого особливого:
перепелів та пирогів з капустою – для батька і донечок.
Люблять вони оті пироги, то чого ж – іще не Пилипівка,
ще можна... А для себе й Данилка і того не треба: їм до-
статньо картопельки, присмаченої олією та цибуль-
кою, і зелені, й овочів з грядки.

Данилко-бо відмалку скоромного не їсть, навіть у ве-
ликі свята, – то вже й мати з ним. А все з отих перепелів
і почалося. А мо' й раніше – він же від народження сла-
босилий був, тихенький, задумливий... Якраз тоді, коли
Марія Михайлівна чекала свого первістка, гетьман Ян
Радзивіл після битви під Берестечком підступив до Ки-
єва з литовським військом і спалив Поділ. Сава Григоро-
вич, звісно, зі своєю сотнею на коней – і у вир; а їй усе,
що лишилося – чекати і молитись, молитись і думати...
Отак Данилко й народився – з молитвою й у розмислі.
Батько вирвавсь на півдня, потримав на руках сина, за-
спокоїв дружину, помився, поїв – і далі у вир... А воно,
маленьке, дивиться так виразно-виразно – і ручки як
до молитви складає...

А то вже йому годків вісім чи дев'ять було, коли хлопчачи, сини козаків із Савиної сотні, на перепелів полювати зібралися. Василько, Івана Чумарного синок, верховодив у них як найстарший – дванадцять уже йому виповнилося. Моторний такий – прибіг та й каже:

– Паніматко, а пустіть із нами Данила. З ним гарно, він завше розкаже щось цікаве. Та і йому зле не буде, ми ж на перепелів ідемо, це просто...

Ще б пак: у лугах під Макаровим тої дичини стільки водиться, що на неї хіба діти й полюють. Тут головне способу добрати – і буде не полювання, а легка прогулянка.

Глянула на сина – а в того оченята аж горять... Нечасто-бо йому, з його здоров'ям, випадає у справжні хлопчачі ігри побавитись. Але ж хочеться! Тим паче, хлопчачи в такому віці жорстокі, хворобливих не надто жалують, їм би слабшого обізвати та принизити, – а тут ні, кривого слова жоден Данилкові не скаже. Та не тому, що він син сотника, – зовсім ні. Просто є в Данилкові якась внутрішня сила, яку навіть хлопчачи відчують! Верховодити він не береться, все ніби збоку тримається, ніби несміло, – та вже коли скаже що своїм тихим-тихим, якимось аж навіть ніжним голоском, то навіть верховоди прислухаються...

– Хай іде, якщо хоче, – усміхнулася мати.

І вони пішли. І спершу все було добре-добре: луги, трави, пташиний щебет, краса... Тоді цікаво-цікаво:

хлопці силець із цупкої трави наплели, порозставляли акуратно, замаскували, а далі залягли оддалік, поховалися, жодного не видно у високій траві, – *не кашляй Данилку, стримуйся, бо сполохаєш*, – і Василько заходився витьохкувати по-перепелиному, точнісінько тобі пташка, – *падь-падьом, падь-падьом – спать підем, спать підем*, – а тоді казка скінчилася... Перепілка прийшла на Васильків голос, забилася у сильці, хлопці з усіх ніг кинулися до неї.

– Палицею її, палицею! – кричав хтось.

А Данилко підвівся з трави, глянув, обернувся – повні очі сліз, – і побрів додому, не сказавши й слова.

– Ти чого?! – наздогнав його відтак Василько.

– Не можна так! Вона ж Боже створіння! Вона ж нічим не завинила!

– Але ж їсти хочеться, – здивувався Василько.

– Не буду я її більше їсти! Ніколи! – відрізав Данилко і пішов так швидко, як лише міг. Не оглядаючись...

І м'яса відтоді до рота більше не брав.

...Сестрички накривали на стіл. Кумедно метушилися, намагаючись видаватися дорослими. Батько глянув на них, осміхнувся, струснув головою, мов проганяючи якісь недомашні клопоти.

Ось і мати – винесла пироги. Стали до столу, і батько читав молитву – як завжди, уголос, проникливо, лише цього разу якось особливо урочисто. Чи, може, так хотіло здаватися...

За вечерею майже не розмовляли. Навіть сестрички не шепталися й не пересмішувались, як завжди. Лише батько запитав, як почувається владика Мелетій. І сказав, що бачився нині з митрополитом Йосифом, і митрополит хоче завтра навідатися в Кирилівський монастир...

Обличчя Данила просяяло. Згадалися слова печерського архимандрита Інокентія Гізеля: «Православ'я великий ревнитель, віри східної стовп непохитний». Це про владика Йосифа Тукальського. Його не визнає ні Польща, ні Московія, поляки взагалі два роки владика у в'язниці протримали, – а він, не зважаючи ні на що, робить свою справу так, що рахуватися з ним, сиріч з українською церквою, мусять усі. Ще б пак – він же канонічний, його ж, за стародавнім українським церковним правом, висвятив константинопольський патріарх Мефодій. А яка безкорислива людина владика Йосиф: гетьман Дорошенко подарував йому село Стайки – а він офірував це село Києво-Братській колегії.

І така людина хоче прийти на його постриг! Данилові аж лячно стало... «Чи ж я достойний? – думав він. – Чи ж я достойний?»

Ні, він не вперше бачився з владикою Йосифом – слухав його проповіді, розмовляв з ним у колегії; владика часто туди навідувався, може, навіть частіше від Данила, який нерідко хворів і вчився вдома... Не кажучи вже про страшні роки Руїни, коли колегія стояла пусткою, бо не було ні кому вчити, ні кого – а він і далі

вчився вдома, і владика навіть його іспитував... Але все одно: «Чи ж я достойний? – думав Данило. – Чи ж я достойний?»

– Усе буде гаразд, синку, – прошепотіла йому на вухо мати, мов прочитавши його думки.

– Так, усе буде гаразд... – відповів їй так само пошепки й усміхнувся. Мати не раз казала йому ці слова, – особливо тоді, коли хвороба приковувала його до ліжка, коли з кашлем, здається, рвалося назовні саме єство... І все справді ставало гаразд – бо поруч була мати, і сестрички, і – книжки... А ввечері приходив батько – і теж усе було гаразд...

...Лягли рано. Завтра треба було вставати до схід сонця – найперше Данилкові. Але й усім теж – на утреню ж бо в Кирилівську церкву підуть усі.

Данило вже вклався, коли в кімнату забігла найменша сестричка – Парасковея. Обняла, зашепотіла гаряче, але з острахом:

– А ти справді більше не будеш... Данилком?

– Справді, Парасю.

– А ким ти будеш?

– Димитрієм... Дмитром. Як Солунський.

– Як воїн?

– Так.

– І моїм братиком більше не будеш? – запитала так сумно-сумно.

– Братиком буду, – всміхнувся Данилко, і сльози на-
вернулися йому на очі. – Братиком буду. Завжди. І тво-
їм, і Памфіли, і Февроні...

Парася гаряче поцілувала його в щоку і побігла до
сестричок. Босі п'яти кумедно залопотіли по підлозі...

...Заснути Данило не міг. Утім, і не старався. Дивився
на просвітлений серп півмісяця за вікном і... ні про що
не думав. Думки не приходили.

Було тихо і добре.

Добре і тихо.

Як буває тільки в батьківському домі.

«Завтра я буду в домі Господньому. І там теж буде до-
бре», – прошепотів сам до себе – чи до місяця...

...А тоді нахлинули думки.

Про батька. Про матір. Про сестричок. Про оте запи-
тання Парасі: «І моїм братиком більше не будеш?»

Згадалося з Євангелія: *«Цей мені отець і мати, хто
творить волю Отця Мого Небесного»*¹.

Так Ісус відповів, коли Йому під час проповіді сказа-
ли, що прийшла Його мати і хоче бачити Його.

Хіба ж це означає, що стаючи на шлях служіння Гос-
поду, зрікаються своїх рідних?! Ясна ж річ – ні! Тим паче,
Сам Ісус – перед тим, як Його розп'яли – попросив Іва-
на піклуватися про Його матір.

---

¹ Так ця фраза звучала в перекладі Біблії, приступному в часи Туптала.
У сучасному перекладі: «Моя мати й брати Мої – це ті, хто слухає Боже
Слово, і виконує!» (Луки, 8, 21). – *Прим. автора.*

Ні, ні й ні!

Це означає, що коли я стаю на шлях служіння Господу, то весь світ – всіх людей, які вірять в Отця Небесного і служать Йому, – всіх своїх братів і сестер во Христі, – я мушу сприймати з такою ж любов'ю, як батька, як матір, як сестричок...

І прийняти чернечий постриг – це якраз і означає всією душею прийняти цей заповіт Христа... Як і всі інші Його заповіді...

Устав із ліжка. Одягнувся. Тихенько, щоб не розбудити рідних (утім, батько й мати, здається, теж не спали), вийшов на вулицю. Місячні промені вигравали на банях церкви Миколи Притиска й Фролівського монастиря. Данило перехрестився і рушив у бік Дніпра.

«Чи ж я достойний? – думав він. – Чи ж я достойний?»

І в голові мов самі собою зринули рядки ²:

*Согрьших, Отче,
И моя єсть вина,
Нъсмь достоин быть
У Тебь за сына.*

---

² У ті далекі часи українці користувалися на письмі дещо іншою мовою, ніж сьогодні – принаймні на перший погляд. Учені її ще називають українською книжною мовою, – саме нею писалися тогочасні книги й велося навчання, складалися молитви й писалися вірші. І не дивно, адже їй була властива урочистість і піднесеність, та й побутувала вона переважно в монастирських стінах. Тож коли писемність поширилася поза межі чернечих келій, місце урочистих слів посіли повсякденні, письмо наблизилося до розмовної мови, змінилися навіть букви: приміром, замість літерки «ѣ» вживаємо нині літеру «і», а замість «ы» – «и».

*Согрьших к Тебь,
Отче милосердый,
Будь мнѣ милостив,
Молю аз злосердый.
А грѣхи, их же
Твориш от юности,
Остави, прости
По Твоей благости.
И научи мя
Безпорочно жити,
Впредь сохрани мя
От грѣховной съти.
Днесь же да буду
Твоим наемником,
Вѣрным Ти рабом,
Вѣрным послушником.
Дажь ми до твоей
Воли всегда жити,
По здѣшной жизни
Небо уллучити³.*

Він вийде до Академії, далі – до Дніпра, вдихне на повні груди, – тільки б не кашель, Господи, тільки б не кашель, – прогуляється над водою, вміє лице... А тоді – через Поділ, знову попри Академію, і далі – вгору...

---

³ Уривок із вірша Дмитра Туптала «Превзыдох мьру».

Час іще є.

Він прийде саме вчасно – адже юний Тупталенко не з тих, хто спізнюється у вирішальний день свого життя.

Тим паче, на службу Божу...

ЩО БУЛО ПОТІМ

«1668, липня 9, на святого священомученика Панкратія в іноцький образ пострижений у монастирі Кирилівському київському преподобним отцем Мелетієм Дзиком, ігуменом Кирилівського монастиря».

Такої лаконічної згадки удостоївся цей день у «Діаріуші» – щоденнику святого Димитрія Ростовського.

Далі – не менш лаконічно:

«1669, березня 25, на Благовіщення Пресвятої Богородиці, на дякона поставлений преосвященним митрополитом Йосифом Тукальським, у Каневі.

1675 року, на Зішестя Святого Духа (травня 23) на священника поставлений преосвященним архієпископом Чернігівським Лазарем Барановичем, в монастирі Густинському; і був при його преосвященстві проповідником певний час».

Заживши слави блискучого проповідника й поета (прикметно, що деякі проповіді він виголошував віршами!), Димитрій був ігуменом кількох монастирів, а 1683 року в Києво-Печерській лаврі приступив до написання головної праці свого життя – чотиритомника «Четьї Мінеї»⁴, «Житія святих».

1700 року російський цар Пьотр Первий призначає Димитрія митрополитом Тобольським. Димитрій від-

---

⁴ «Четьї Мінеї» – збірники для церковного вжитку, де житія (описи життя) святих розташовані за календарним принципом (відповідно до днів пам'яті цих святих).

мовляється від сану, покликаючись на стан здоров'я – у далекий Тобольськ він міг просто не доїхати... Цар знову призначає його митрополитом, цього разу в не-далекий від Москви Ростов. Тут уже відмовитися було неможливо...

У Ростові Димитрій закінчує «Четї Мінеї» – працю, яка півтора століття, до появи Шевченкового «Кобзаря», вважалася найбільшим здобутком української літератури і була найпопулярнішою в українців книжкою.

Неабияк популярними були й інші книги святителя – проповіді, збірник новел про дива чернігівської Іллінської ікони Божої Матері «Руно орошенное», морально-повчальний виклад Біблійної історії «Літопис келейний», спрямований проти вчення старовірів полемічний трактат «Розиск про розкольницьку бринську віру», п'єси. А численні вірші й духовні піснеспіви Димитрія ходили в списках аж до початку ХХ століття...

Помер 28 жовтня 1709 року в Ростові. Уже тоді, здійснюючи похоронний обряд, давній друг Димитрія, великий український поет і церковний діяч, митрополит Стефан Яворський повторював: «Свят Димитрій, свят!».

Тоді ж митрополит Стефан виявив серед рукописів митрополита Димитрія такий вірш:

Взирай с прильжаніем, тльнный чловѣче,
Како вък твой преходит, и смерть недалече:

Готовися на всяк час, рыдай со слезами,
Яко смерть тя похитит, с твоими делами:
Ангел же твой хранитель тебѣ извѣстует,
Краткость жизни твоей перстом показует:
Текут времена льта во мгновѣніи ока,
Солнце скоро шествует к западу с востока:
Содержай меч мщѣнія во своей десницѣ
Увѣщает тя всегда и глаголет сице:
"Убойся сего меча, отсель покаяся,
Да не посьчет тебе, зѣло ужасайся!"
Приидите, людіе, в верь просвѣщенни,
Тецыте во святыи храм, кротцы и смиренни!

Стефан Яворський написав продовження цього вірша – епітафію Димитрію Тупталу:

...Молитву прилежну к Богу возсылайте,
На сіе писаніе умильно взирайте.
Прочитая всяк усердно много прослезися,
От многія радости сердцем умилися,
Како смерть вселютая вземлет чловѣки,
Преселяет от міра на вѣчныя вѣки.
Преселила есть ныне пастыря блажайша,
Архіерея честна и вождя крепчайша.
Все вы града Ростова людіе рыдайте,
Пастыря умершаго слезно поминайте,
Димитрія, владыку и преосвященна

*Митрополита, тиха и смиренна.
Его же митрополит со псалмопением
Стефан Резанскій со благоговением
Со священным собором погрьбь всечестно
И со множеством народа, яко всъм извьтно,
Яко во святом храме мирно положися
И в темном гробь земли твердо заключися.
Да подаст ему Господь во царствіи жити
Со святыми мученики и ангелы вовьки пребыти.
Ему от нас буди вьчная память.*

А невдовзі православна церква причислила Димитрія Ростовського до лику святих. День його пам'яті щороку відзначаємо 4 жовтня.

До речі, сестри Дмитра Туптала Памфілія, Февронія та Параскева теж прийняли чернечий постриг.

СВІТЛО

(ІЗ ДИТИНСТВА ГРИГОРІЯ КВІТКИ-ОСНОВ'ЯНЕНКА)

ШКІЦИ

Дзвонили на утреню.

Так гарно! Так гарно!

Я лежав і не розплющував очей.

Коли їх розплющити – не видно нічого. Немов стіна – чорна, страшна... А коли не розплющувати, коли лежати й слухати дзвін – видно все... Звук видно – барвистий, коликкий. Він не розриває повітря, а немов заряджає його собою – і повітря тоді теж починає тремтіти, дзвеніти й мінитися барвами...

Так гарно! Так гарно! Я аж заплакав...

І мусив розплющити очі – сльози на повіки тиснули...

І прийшла стіна...

І я заривав...

...Прибігла няня! І мама прибігла! Здається, Андрій теж, – я по кроках чув, – але в кімнату він не заходив, зазиравав із дверей.

Зазиравав!

Мене почали заспокоювати, питалися, що страшного приснилося, казали, що то був тільки сон, і він розвіється з ніччю, – але вони не знали... Я хотів їм гукнути, що сон тут ні до чого, але не міг – сльози душили і не давали говорити.

Який же це сон? Дзвони ж лунали й досі – я їх чув, але більше не бачив...

Я попросився в церкву, на службу Божу, – там, слухаючи хор, я знову заплющу очі й знову побачу звуки.

Вони не такі, як від дзвона, – тонші, повільніші, не сколихують повітря, а мов самим повітрям і є, – проте знову видимі...

***

Сьогодні возили до знахарки.

Вона шептала.

Справді шептала – швидко-швидко, так що годі було щось розібрати.

Я не плакав. Я сміявся. Той шепіт був такий як лоскіт – не приємний, від маминих губ, коли хочеться усміхатись, а просто лоскіт – байдужий, грубуватий – і не хочеш, а сміятимешся...

Золотуха.

Зо-ло-ту-ха!

Андрій удома шепнув мені на вухо, що це хвороба золотарів. Я хотів образитись, але не зміг.

Ну, хіба можна ображатися на Андрія!

***

Сьогодні свято – приїхав Головатий!

У домі все шкереберть. Тато три дні ходив збуджений і обговорював з мамою, що подати на стіл.

Свинячий шлунок, фарширований кашею. Печене ягня. Сальтисон. Вісім видів ковбас. Кров'янка, – насамперед кров'янка, – повторював тато. Холодець. Борщ. Перепели. Гусак на меду. Карасі в сметані. Вареники

з сиром. Вареники з капустою. Вареники з вишнями. Вареники з... чимось іще. Вареники з полуницями. Галушки. Пампушки. Пирого. Крученики. Шулики з маком. Медяники...

Я запитав Андрія, який він із себе – Головатий. Андрій сказав, що в нього велика голова. Неправда! У нього, певно, великий розум... І великий шлунок... Але Андрієві не сказав нічого – хай собі думає, що я йому повірив.

Берлин завважили здалеку – тато сказав Оверкові видряпатися на дах і виглядати. Коли той закричав: «Їдуть! Їдуть!» – тато сказав ладувати гармату. Полковника, мовляв, тільки гарматою й зустрічають...

Усім сказали затулити вуха, і я зробив вигляд, що затуляю – тільки ледь-ледь... Натомість заплющив очі: цікаво, якої він барви – гарматний постріл...

Ой!

Краще б я затулив вуха...

***

Возили до лікаря.

Штрикав чимось у вічі.

Боляче!

Краще б уже шептали...

Увечері довго не міг заснути.

Зайшов тато. Я попросив казку – тато так смішно їх розказує... А він покликав Андрія і розказав нам... про Андрія і Грицька.

...13 червня 1604 року – я навіть дату запам'ятав! – знайшли собі притулок у київського пана Ясенковського маленький хлопчик – трохи старший від мене, десь такий як Андрій – і його тяжко хворий батько. З'ясувалося, що то був боярин Атанас, який утік від царського гніву кудись у Ригу і там одружився з німкеню, яка народила йому двох синів – старшого Андрія і меншого Грицька, а тоді померла. Відтак Атанас мусив тікати і з тієї Риги – цікаво, де вона, – і прибився з Андрієм у Київ, а Грицька тим часом доручив тітці, щоб про нього піклувалася. У Києві Атанас помер, а хлопчик виховувався у пана Ясенковського. Прізвища свого Андрій не знав, то панова дочка й прозвала його Квіткою – дуже красивий був! А коли виріс, то закохався в дочку однієї пані, а та не хотіла її видати за Андрія. Ото вони з нареченою і втекли, «пославши за глаза ясновельможному пану воеводе киевському от каждого по крученой дуле». І спинилися неподалік від Чугуєва в дуже красивій місцині, де й вирішили «основатись». Так і постала наша Основа! А згодом знайшовся й Грицько – він прийняв постриг, став у чернецтві Онопрієм і теж опинився в слобідських краях.

Отак і постав рід Квіток – воїнів і ченців !⁵

...Батько пішов собі, а ми з Андрієм ще довго розмовляли.

Андрій сказав, що він – воїн.

А мені, певно, бути ченцем...

***

Дядько Микола – брат Наркис – теж сказав, що мені бути ченцем.

Андрій дивувався з того, як я кумедно його називаю: дядько – і брат... А як же інакше? Він же брат тата – а отже, дядько. І він чернець – а про ченців кажуть «брат»...

Дядько Микола – брат Наркис – на це сміявся. І казав, що Андрієві бути воїном. Бо Андрій чвиркнув йому соком з вареника в око. Хай і ненавмисно...

...А Сковорода не казав, ким нам бути. Він прийшов під вечір, і його не зустрічали гарматою. І печеним ягням та сальтисоном теж не зустрічали. Він же не попереджає, коли приходить... Хоча в нього теж великий розум. Може, навіть більший, ніж у Головатого – хай їв він мало і лише пісне...

---

⁵ Цю легенду в одному зі своїх творів оповів сам Квітка. Вона справді побувала в його родині, однак є не більше ніж легендою. Насправді, рід Квіток походив із козацької старшини, а свій маєток – Основу – Квітки не заснували, а купили у слобідських магнатів Донців-Захаржевських. – *Прим. автора.*

А тоді сів на лаву під грушею, покликав нас із Андрієм, посадив поруч себе і про щось довго розказував. Про щось цікаве... Я не пам'ятаю, про що... Зовсім не пам'ятаю... Але мені було так добре, так добре... що я аж просльозився.

То все через світло... Воно лилося з його голосу – таке тепле, таке лагідне...

Я бачив те світло навіть із розплющеними очима!

***

Дзвонили на утреню.

Так гарно! Так гарно!

Я знову просився в церкву, і мама сказала, що сьогодні ми поїдемо на прощу. В Озерянську пустинь! Там, – казала, – є старожитня ікона, яка творить дива...

Їхалося легко. Я не чув, ні як бричка підстрибує на вибоїнах, ні як Оверко поганяє коней, ні про що мама розмовляє з Андрійком. Мені немов чулося, як співають «Вірую» – точнісінько як у нашій церкві, але якимось оддалено – немов я стою перед церковними дверима і все ніяк не увійду досередини... Мама зсадила мене з брички і вела за руку, одночасно притримуючи за плече... Я не заплющував очей – але коли зайшли, то побачив світло... Спів усередині мене ніби злився зі співом у церкві, – тільки там було ще не «Вірую», лише «Отче наш», – до «Вірую» була ще майже вся служба, –

і світло лилося звідкись ізвідти, де спів... Слабеньке, немов пробивалося крізь якусь маленьку щілинку, – але лилося... Мама зупинилась, але я міцніше стиснув її руку і тихесенько – повільно-повільно – повів уперед – кроків, може, із десять, – але здавалося, що далеко-далеко...

Спинився сам. Розумів, що далі не можна. Світло було переді мною. І далі слабеньке – але воно лилося... І лився спів...

Дивно, але світло цього разу чисте... прозоре... без барв...

Коли дійшли до «Вірую», і я зашепотів молитву разом із хором, і всередині мене теж знову залунало «Вірую», – тоді я й... побачив... Її...

Богородицю!

Просте українське обличчя – зморене, згорьоване, все в сльозах – дивилося на мене зі світла.

Щораз чіткіше.

Щораз виразніше...

До кінця молитви я вже навіть бачив складки на полотні – сліди того, як ікону колись перевозили...

Я бачив!

***

Сьогодні мама підстрелила сокола.

Сиділа в сідлі так хвацько, так граційно, так гордо!

Вони по обіді хотіли прогулятись на конях – тато, і гості, й мама.

Хтось із гостей побачив у мами маленьке ружжо і захотів пожартувати.

Мама зиркнула на нього з сідла – зверху, – немов спопелила.

А тоді підняла своє ружжо.

А в небі саме був сокіл...

Зблиск – і нема сокола...

Зблиск!

Вогонь!

Світло...

Андрій аж пищав од захвату!

А мені було дивно: якою ж вона може бути різною – мама...

***

Я запалюю свічки в церкві.

Запалюю свічки...

Зблиск!

Вогонь.

Світло...

У воїнів, виявляється, теж є світло.

Схоже – але не таке...

Може, краще бути воїном?

Ні – ченцем краще...

Запалюю свічки.

Дзвонять на утренью.

Хай буде світло...

ЩО БУЛО ПОТІМ

Потім Григорій Квітка таки побував у ролі воїна. 22 грудня 1793 року він вступив на військову службу вахмістром лейб-гвардії кінного полку, за рік перейшов на цивільну службу при Департаменті герольдії, а ще за два роки повернувся на службу військову – ротмістром Сіверського карабінерного полку, а згодом і Харківського кірасирського полку... Як бачимо, був і в піхоті, і в кінноті, і в артилерії, – хоча насправді в цей час спокійнісінько жив собі вдома, вчився у школі при Курязькому монастирі (де під ту пору перебував його дядько Микола – ієромонах Наркис), а справжньої військової служби й у вічі не бачив. Так тоді було заведено: багаті дворяни записували своїх дітей «у воїни» відмалку – а коли ті виростали, то ставали вже майорами чи навіть полковниками...

Утім, Григорія Квітку це не переймало – він просився в ченці, і хоча батько був проти, хлопець усе ж домігся свого. Однак і послушництво його теж було доволі умовним (досить сказати, що в келії залюбленого в музику Квітки стояв рояль!) і нетривалим. Закінчилося воно тим, що одного разу настоятель доручив молодому послушникові продати на харківському базарі виготовлені монахами діжки. Стояла осінь – дощова, холодна, неприємна... На баюристих вулицях Харкова повно багнюки... Посеред калюжі ламається віз, і по-

слушник, заляпаний з ніг до голови, марно намагається його полагодити... Воза обступають діти з розташованої неподалік бурси – і впізнають послушника! «Це ж наш Квітка! Квітка!» – гукають вони. Іще б пак: родину Квіток у Харкові знали всі...

Одне слово, молодий послушник покидає воза серед баяри і... йде додому. До монастиря він більше не повертається. Тим не менше, глибоко релігійним залишається на все життя.

А потім... Потім Квітка захоплюється театром – і стає одним із фундаторів і першим директором Харківського театру. Опікується інститутом шляхетних дівчат. Збирає кошти на заснування університету. Себто – активно «творить» громадське й культурне життя слобідської столиці. Одне слово, все – як в епіграмі, яку склав на нього Василь Каразін:

*Был монахом, был актером,
Был поэтом, был танцором.*

Згодом стає навіть головою Харківської палати кримінального суду, після чого на нього з'явилася ще й така епіграма:

*Не надивлюся я, Создатель,
Какой у нас мудреный век;
Актер, поэт и заседатель
Один и тот же человек.*

Та головне: він пише свої «малоросійські повісті» – «Маруся», «Сердешна Оксана», «Панна сотниківна»,

«Щира любов», «Козир-дівка», «Конотопська відьма», «Пан Халявський», – які фактично закладають основи нової української прози.

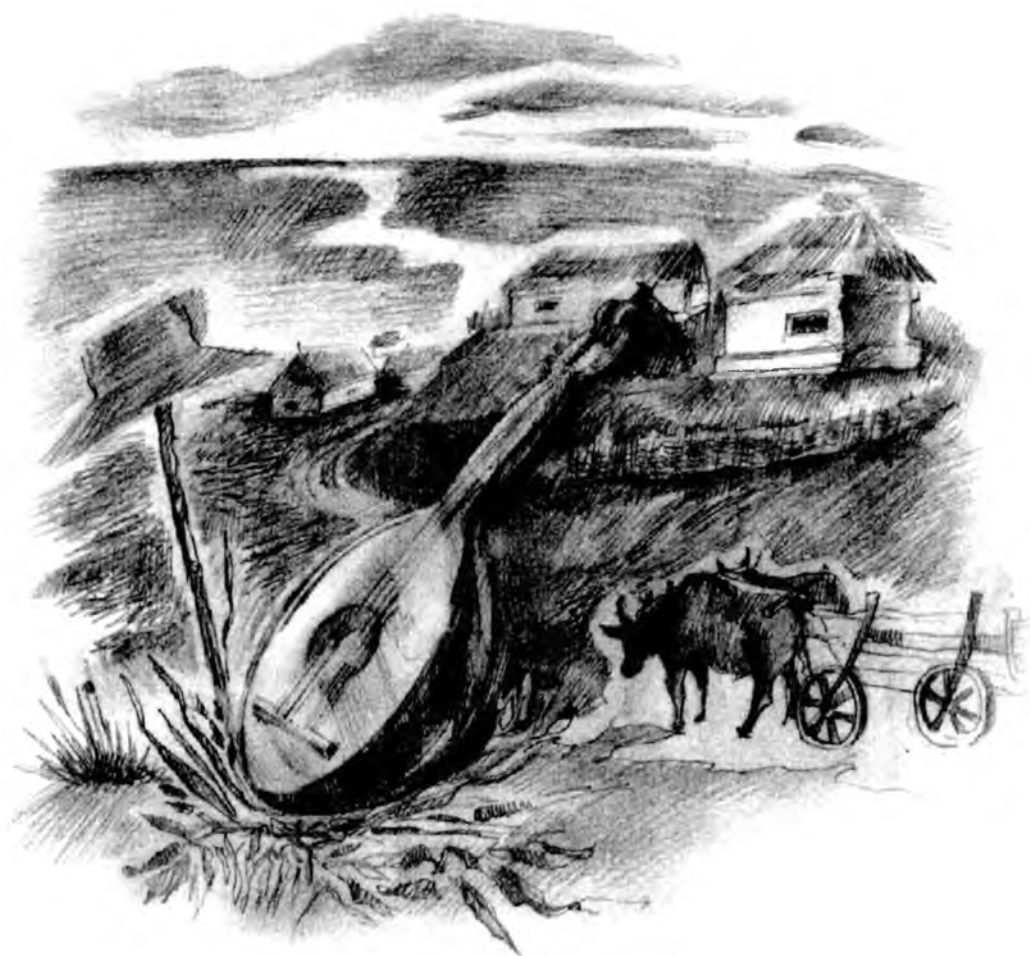
Харківське дворянське «собрание» переконує його не ганьбитися, покинути писання «малоросійським діалектом», – а тут якраз приходиться йому лист від знаменитого російського письменника Василія Жуковського, і той оповідає, як читав царській родині «Марусю» – і цариця й великі княжни плакали... Після цього «собрание», навпаки, просить Квітку продовжувати...

Одне слово, цікавущий був чолов'яга, отой Квітка!

НЕЧИСТА СИЛА

(ІЗ ДИТИНСТВА ТАРАСА ШЕВЧЕНКА)

ОПОВІДАННЯ

На кургані завелася нечиста сила. І бачили її вже добрих півсела... Не те щоб саму, звісно, – де б то вона отак запросто людині показалася, – але все ж бачили! Того, що бачили – вже достатньо...

Першими – Гончаренки!

Та якби сам Панас – то не дуже би йому й вірили. Ні, він чоловік неговіркий, радше б сказати, геть-таки мовчазний, так що з нього слова інколи й кліщами не витягнеш, – хіба тобі зиркне, та зітхне, та потилицю почухає, та крекне, та тоді вже й видасть оте своє: «Ну, ото теє...» – та й по всьому. Такий якщо вже й скаже що більше – то як припечатає; хіба ж то́му не повіриш? Ось лише за комір закласти любить, і то так, щоб аж за милу душу! Червоний тоді стає, мов буряк – і гайда «писати мисліте», – та не будь-куди, лиш додому. По дорозі ж п'яненкому всяке чортовиння ввижатися може, навіть такому твердолобому, як Панас... Ні, чоловік він надійний, і слово в нього на вагу золота – але тільки не про нечисту силу!

Панас, правду кажучи, її би і не завважив, якби не Одарка. Ото йшли собі в неділю з Гудзівки від сватів – то він і йшов собі. Чоботи перев'язані – через плече, роса ноги холодить. Уже поночі, денна спека принишкла, вітрець ледь провіває, і хміль із голови легесенько так, мов димок, вивітрюється – приємно-приємно. А з тим димком і думки в'ються: корова зі стріхи хліва,

отам-о ззаду, рогом жмут соломи знесла, не забути б ото завтра зранку полагодить, бо як дощ піде, то промокне...

Аж тут Одарка раптом за руку – хап! І шепче у саме вухо:

– Ой, Панасе! Дивися!

А очі в самої такі великі-великі, мов зірки. Іде ото, як сновида – не під ноги дивиться, а зірки лічить, – ото й долічилася, що зірки в очах повідбивалися. Ох, і любив він колись її за оті зірки... Та чого там – і тепер іще любить. Ось лише не можна отак-от чоловіка страшним шепотом від думок відволікати!

– Ну...

Подивився.

– ...ото теє...

Вогонь! Та й тільки...

І що з того? – самими очима запитав. – Подумаєш, вогонь...

Одарці не треба було й казати, вона слова́ чоловікові з погляду читала. І залопотіла пошепки у те ж таки вухо:

– То ж на кургані! Там, де печера ота, гайдамацька! Горить – а що горить? Жива душа туди не поткнеться, навіть прибудна – страшно-бо... Знать, нечиста сила там!

Очі – і зірки в них – здавалося, ще більші стали.

Ох, ті очі!

Пригорнув Одарку.

– Не чіпай, то й не зачепить, – мовив з усмішкою.

Узяв за руку та й повів у село, як замолоду...

...А наступного ранку по Керелівці пробіглася чутка: у гайдамацькій печері завелася нечиста сила! Ще легесенька ота чутка, мов хвилі по воді, ще тільки поміж жінками, – а таки пробіглася. Одарка зранку вийшла доїти корову, аж тут і сусідка вийшла – ну, й почалося... Котра злякано, котра з посмішкою, а котра і знічев'я переказувала. Панас ізранку хлівця поправив та й пішов косити на панщину. Він і забув уже – мало що там горіло вночі, – та коли сіли обідать, усе й згадалося. Косарям – кому діти їсти приносять, а кому вже й онуки, – ось лише до Іваненка чомусь не Оксанка його прибігла з вузликом, а сама Марія обід принесла. Отож, сіли косарі, обідають, слово по слову цідиться, де-не-де зі сміхом випорскується, як ото завше, – аж тут раптом Марія і питає:

– А правда, Панасе, що ви з Одаркою сеї ночі нечисту силу виділи?

– Ну... ото теє... – звикле відповідає Панас, а всі вже бачать: таки правда.

– О, то ви таки добряче у сватів погуляли, – реготнув хтось.

Та й пішло-поїхало...

...До Тараса чутки про нечисту силу дійшли аж у п'ятницю, коли бурлила вже вся Керелівка. Жарти жартами – а воно ж таки не жарт! Майже кожнісінької ночі в тій печері на кургані хтось вогні палить, а іноді ще й свище та улюлюкає... У понеділок іще якимось тихо було, а вже у вівторок поночі верталися з сусіднього села Павло Нечитайло з кумом Петром Гнатенком – і бачили. І Оріся Рубанова бачила й чула свисти, і Параска Петричко, і ще хтось, і ще...

А в ніч на п'ятницю, – якраз умерла стара Самійлиха Палієва, – дяк Богорський Тараса, як завше, замість себе послав коло покійниці Псалтиря читати. Ото хлопець читає, читає – а люди зійшлися увечері, та помолилися, та посідали на лавах довкола і говорять. Небіжчицю згадують, – добра була, але слабовита, і від чоловіка, старого Палія, царство йому небесне, чимало всякого спізнала. Але коли вмер Самійло, то ще тяжче їй, бідоласі, велося... Таке життя, що все людині мучитися – хоч сяк зле, а хоч так іще гірше...

А Тарас уголос читає, а про себе думає: «Далі про панщину заведуть, про нового пана та про нові порядки. Вони-бо завжди спершу про небіжчика говорять, а тоді про життя. Хоч би й про те, скільки одному-єдиному панові обслуги, виявляється, треба: камердинери, лакеї, офіціанти, кухарі, кухарки, конюхи, фурмани, берейтори, фореїтори, перукарі, столяри, слюсарі,

кравці, точильники, лимарі, бондарі, каретники, ткачі, шевці, землеміри, скотарі, вівчарі, свинарі, пастухи, єгері, стременні, ловчі, доїжджі, покоївки, прачки, мереживниці, швачки, маляри... І все лише для того, щоби однісіньку людину обслужить! Навіть, бачте, маляри! Ото би хоч із одним таким зазнайомитися...»

Ой! Розмірявся він... А люди, виявляється, цього разу зовсім не про те розмову повели. Про нечисту силу! І де б ви думали? У печері на кургані!

Тарас аж запнувся...

А тут Микита, син Самійлишин, як зиркне на нього скоса – то хлопець і далі забубнив із грубецької дякової книжиці, – та сам нашорошив вуха, кожніське слово ловить. Бо та ж печера – то...

Ох, та що там казати... Якби не вона, то де би він і сховався! Невже тепер доведеться щось інше придумувати?

Легко сказати – а придумати спробуй-но! Богорський із тим своїм дружком нечупаристим, із Йоною Лимарем, як нап'ються, та як почнуть доскіпуватися, та як битись полізуть, – то куди ж йому діватися? Вертатись до дядька Павла, та волам хвосту крутити, та подай-принеси коло дядини, та щоб тобі шматком хліба дорікали й неробою обзивали? Ото вже ні! Неробою – ще куди не йшло. І лайдаком, і волоцюгою – теж нехай собі обзивають, якщо вже їм так хочеться.

А ось гайдамакою обзиваться негоже! Гайдамакою його дід Іван був. Щонайсправжнісіньким! Як же можна таке слово – та на лайку обертать... Цього вже він не терпітиме!

Ох, був би дід Іван живий – він би їм показав, де раки зимують... Усім показав би!

– А ту печеру гайдамаки і викопали, – гомонять собі поміж тим люди. – І небіжчиця багато про ті часи знала. Жаль, що вже не розкаже...

– Та не так і багато, вона ж тоді ще малою була.

– А не такою, знаєте, й малою. Десь як он-о Тарас... А Самійло її, то таки старший від неї був, таки встиг і сам погайдамакувати, тож, певно, щось і розказував жінці...

– Ой, та розказував... І показував навіть... Самійло було як нап'ється, та згадає старі часи, та вхопить сокиру, то Самійлиха не раз мусила з малими дітьми з хати тікати.

– Та що це ви, кумо, – зацитькали на жінку сусідки. – Негоже так про покійника...

Воно і справді негоже. Але, певно, правда. Хоча Тарас Самійла і не пам'ятає... А ось Микита, певно, пригадує. Добре, що він якраз вийшов був – навряд чи йому приємні такі згадки про тата...

– А може, там, на кургані, скарби заховані горять? – одразу ж завертає хтось розмову зі слизького.

– Та які там скарби в гайдамаків?! Хіба свячені ножі...

Ні, нема там свячених ножів, Тарас усе обнишпорив, навіть копати де-не-де брався – марно. А жаль – добре було б хоч один собі роздобути!

– Ні, я чув, що ту печеру насправді ще задовго до гайдамаків якийсь козак-характерник викопав, із Січі прибудившись. А від характерників усього можна було чекати, вони ж із самим чортом водилися.

– Свят-свят-свят, – перехрестились довкола. – Від характерників можна...

– Тоді ж воно ще небезпечніше. Якщо той козак і справді там щось закопав, то нечистий оте й сторожить! Просто так той скарб не візьмеш, за нього треба головою заплатити, та ще й душу покласти. Хіба на Купала хто квітку папороті знайде...

– Ні, треба те місце освятити! Бо нечистий іще в село внадиться, то що будемо діяти...

– А в неділю й освятять. Орися Рубанова вже з панотцем Олексієм Базаринським домовилася. Після служби всі й підемо туди. Орися навіть гроші збирає для того, хто після освячення в печеру полізе, щоб подивитися, чи той, що про нього краще й не згадувать, таки втік. Уже, кажуть, цілого рубля зібрала. Ось лише хто погодиться? Страшно ж як!

– А страшно! Я б нізащо не погодилась...

«Цілого рубля! – думає тим часом Тарас. – Це ж скільки паперу можна купити! І не лише того сірого, а й біленького аркушів, може, й зó три... І олівця... І свитину незле б роздобути хоч трохи новішу, а то ця геть уже зносилася, латка на латці...»

«Пам'ятай день суботній!»

Ще б його не пам'ятати!

Для всіх людей субота – то субота, а для школярів – мука.

Та не тому, що школярі в суботу мусять до школи йти – це би якось уже й пережив, – а тому, що науки в суботу нема, а є тільки розплата. Що заслужив за тиждень – те й отримаєш. Нижче спини! Різкою! Замашною, тоненькою. Та ще й у солону воду вмоченою – якщо добряче заслужив...

Найгірше, звичайно, було в попереднього дяка, у зизоокого Совгиря. Той годував березовою кашею по-спартанськи! Клав посеред класу лаву, винному казав знімати штани і лягати на ту лаву долілиць. Воно то б нічого – школярі до березової каші звиклі, – але ж Совгир вимагав не просто лягати, а ще й не боятися. Та коли бив, то не вільно було ні кричати, ні плакати, а тільки читати голосно п'яту заповідь – і то так виразно, щоб усе можна було чітко розібрати...

А Богорський, бач, гидує сам березової каші сипати – йому подавай «консула»! Як у пику сп'яну заїхать,

щоб ти аж червоною юшкою вмився і тебе відливали півгодини – дак це не гидує; а як спустить штани, та піднять сорочину, та різкою по срачині повозить – то вже він і носа верне... Тож і взяв Тараса собі не лише за попихача, а й за порізкача, – то́му ж усе одно дітись нікуди, сирота, без батька й матері, без даху над головою, отак при школі й живе, – але ж кебетливий, хоч і з норовом.

Ото й каже Богорський школярам: «Будуть у нас порядки, як в Академії – кого удостою бурсацького звання “консула”, той і буде моїм помічником і довіреним. І буде він ходить замість мене по мерцях Псалтиря читать, а я йому за це кожную десяту копійку від заробленого платить буду. Але крім того він мусить за порядком глядіть і з вами, недоріками, суботній день ісправлять». Хлопцям то воно й краще, вони з Тарасом завжди домовляться, – бо хіба ж то він кат який абощо! А йому воно як – різкою друзів сікти – хіба хто питав? Тільки те й добре, що ота десята копійка – хоч якісь грошики, хоч на жовтий папір...

Ну, та й хлопці, звичайно, просто так не впрошуються. Кожен знає, чим і коли завинив, і знає, як Тарас ризикує, лише напозір березової каші йому виписуючи, – рука у Богорського тяжка, і ледь хто нашкодив, як вона одразу ж до Тараса тягнеться, – «консул»-бо... Ото хлопці й тямлять: якщо вже каші тобі не уникнути,

то «консула» варто «задобрить» – принести йому хоч би що-небудь корисного. Найкраще паперу – Тарас же в малярство залюблений; а ні – то й поїсти чого теж незле буде.

Ось і сьогодні зранку – Богорський іще спить, а Тарас саме класну кімнату підвів і сміття до ями поза школою вино́сив – першим прибігає Грицько Іваненко. Неспроста, звісно. Як «тму-мну» – то «не втну і не вгну», а як що учворить – тут Грицько перший. Ви ж тільки уявіть, що вигадав, халамидник! Із тростинки сухої, затвердлої вирізав собі паличку із мізинний палець завгрубшки і з-на дві долоні завдовжки, та головне – порожнисту всередині; а тоді з глини поліпив малесенькі кульки, такі, щоб якраз у ту тростинку влізали. Ото укладе туди кульку – і я-а-а-ак дмухне!

Воно б то й нічого, якби раз випадково вчителєві у вухо не вцілив. Богорський співорив, як недорізаний цапок, та за вухо схопився, та шулікою на Грицька кинувся. Таких запотиличників згарячу отой вигадник із'їв, що мало не видалося! Але то лише квіточки – а ягідки, як завше, в суботу...

– Здоров був, – тихенько до Тараса.

– Здоров. Ти чого так рано?

– Та... воно теє...

– Що теє? Березової каші на сніданок хочеш?

– Та... я ото... ось...

– Не ось, а діло кажи, а не мугич, як Панас Одарчин.

– Та курочку тобі принесу. Увечері...

– І де ж ти її візьмеш?

– Та вкра́ду. Я вже надивився. Лиш треба, щоб сіли до курника, бо на вулиці не піймать – розкудакчеться.

– А не погориш?

– Ні, не погорю. Не вперше! Тільки ти мене не дуже... той... кашею...

– Та вже ж не дуже.

Він би й так Грицька не періщив. Грицько хороший хлопець, надійний, та й вигадливий шибко. А вже за курочку – то тим паче! Курочка ж рідко перепадає...

Ото ввечері й стрілися у бур'янах поза школою. Ще ледь темніти почало – а Грицько вже тут:

– Ось!

– А не перепаде тобі? – питає Тарас.

– Ні, я все на лиса зверну. Того, що поза курганом водиться. Тато його позавчора якраз і бачив – саме вчасно він унадився на нашу вулицю.

– Ну, дивись...

І куди ж йому, скажете, з тою курочкою тепер діватися? У школі зварив би – але ж там Богорський із Лимарем, як завше, пиячать... Доведеться знову в печеру йти. Іншої ради нема.

А-а, із чим чорт не жартує! «Нечисту силу» лише завтра викурюватимуть – а сьогодні «нечиста сила» ще побенкетує...

Панотець Базаринський виганяв біса красиво. При вході в печеру, обабіч, розставив чоловіків з хоругвами, та все молодих і дужих – нібито якби там і справді був біс, то він би їх, хе-хе, ізлякався... Довкола півмісяцем стали жінки, діти і решта чоловіків. Чималенький півмісяць вийшов, мало не ціле село зійшлося, та ще й із сусідніх дехто придибав – цікаво.

Голос у отця дужий, немов аж соком налитий. Заведе – і аж сльози на очі набігають, – так урочисто, так святочно! А поруч дяк Богорський – як зареве, як замекекече хрипло, після вчорашнього, – так мов терпугом по душі... Одразу вся святочність і розвіюється... Люди тільки хрестяться та морщаться. Дехто б і сплюнув спересердя, дак негоже посеред служби Божої плюватися, гріх то великий.

Не те що за Совгиря. Той, звичайно, теж був пияк і нікчема – зате ж голос який! Істинний тобі басисько! Як загуде услід за отцем Олексієм – так усю громаду й накриє, – аж у душах невимовне щось заворушиться і мов над землею тебе припіднімає. А оце... Ет, і не кажіть! Недарма громада так за Совгиря поставала, так не хотіла його відпускать. Ось лише хто тепер громади слухається... Минулися древні вольності – тепер громада навіть дяка собі вже не вольна обирать. Не кажучи вже про те, що колись читати-писати всі поголовно вміли, а тепер школа стоїть мов чуперадло яке посеред

села. Тільки й того, що школа – а шибки повибивані, вітер у них гуляє, і заросла вся, перехняблена, запущена. Ох, до чого воно все котиться – і не скажи...

...Тарас стояв помежи люду, ближче до лівого рогу півмісяця, і аж трусився зо страху. Навіть вдавати не треба було, що боїться – боявся насправжки. Тільки ж не біса, звісно, – хто-хто, а він добре знав, що ніякого біса в тій печері й бути не може! Боявся гніву громади. Бо це ж треба бути аж таким розтелепою! Просидів отут мало не до світанку, спік на вогні курочку, а доки пеклася, малював при світлі багаття. Геть-усю тоді й із'їв – скільки там тої курочки для голодного хлопчика; до того ж, молода ще зовсім була, геть-таки курча, а смачнюща... Устиг і кострище глиною присипать, і втоптати так, щоб і сліду не лишилося людського, і прибрати довкола, і кістки собаці прибудному, що все коло школи крутиться, віднести встиг. А про головне ж і забув! Малюнок учорашній – коні, та москаль вусатий із ружжом, та візерунок мережаний довкола, – як привалив каменем отам-о в куточку печери, то так він там і лежить... Ану ж скаже панотець Базаринський: негоже дитину в печеру до біса посилать! Хай він уже не така й дитина – та вони ж, дорослі, досі його за дитя мають... А полізе хто інший, та дістане малюнка, та винесе його на світ Божий, та заверещить: «А он воно що за нечиста сила на́рід лякає!» Ох, і перепаде йому на горіхи! Так поб'ють, що Богорському і не снилося...

Ось уже служба й до кінця близиться. Ось уже панотець Базаринський уперше «изыди» виспівав заклично. Тиша... Лиш вітер у траві шшурх...

Ось і друге «изыди»! Принишк нарід. Усі навіть подих затамували. Тиша...

Ось і третє... Ніде нічого... Аж раптом ворона неподалік: «Карррррр»! Натовп зойкнув, захвилювався – не вже воно?..

Ні, більше нічого!

Ось панотець уже й припрошує в печеру лізти – подивитися, чи нема там кого...

Ніхто не зголошується!

Аж три рублі, каже, для охочого зібрали...

Усе одно ніхто не зголошується.

Спасибі тобі, вороно – хвацько ти їх налякала!

– Я піду, – ступає крок наперед Тарас. І труситься, труситься – тільки б ніхто більше не вийшов...

Ні, більше ніхто.

Поблагословив панотець...

...І ось він, малюнок! Швидесенько його під сорочку, штанами притиснути, підв'язати... І – до світла!

– Нема там нікого!

...Три рублі! Цілих три рублі! Бач, за якихось півтори доби плата втричі зросла. Ото пощастило – і не викрикли, і ще й заплатили! Тож героєм тепер ходить Тарас

по селу. «Ото гайдамацький нащадок, – просторікують про нього. – Самого чортяки, бач, не злякався. Точнісінько такий, як ото його дідो був. Шибеник, урвитар! Не підстригся навіть, як дітей підстригають, а підрізав собі волосся на парубочий манер, та й кирпу гне, ще й малювати береться. Що ж ото з нього буде, коли виросте? По тюрмах ізгнють...»

А-а, хай собі базікають. Про когось же мусять базікати, поки язики не поспухали, – що з них візьмеш. Він ось дочекається ярмарку, і такого собі купить... такого паперу... на якому навіть діда Івана не соромно буде змалювати. Да не так, як він його пам'ятає, а – гайдамаку!

Поки що ж заховав Тарас оті свої на нечистій силі зароблені три рублі за образ у школі. Туди ж і малюнок поклав – коней, та вусатого москаля з ружжом, та візерунок мережаний довкола. Там же й інші його малюнки лежать... Заховав, та й подався в село – неділя ж бо, з хлопцями погулять охота.

Вернувся пізно. У Богорського світилося, звідти чулося хропіння: тоненьке і з присвистом – дякове, а таке як кабаняче рохкання – Лимареве. Знову нажерлися до поросячого писку, анциболоти!

«Та біс із ними – добре, що вже дрихнуть. Не прискіпуватимуться і битися не полізуть. Ох, жаль, що в печеру більше не можна – там хоч відпочинеш на волі...»

Глянув – а з-за ікони краєчок малюнка визирає... Чого б це? Він же так усе клав, щоб не помітно було... Шасть рукою за ікону: малюнки, здається, всі на місці – а де ж гроші?

Грошей не було!

У грудях усе мов обірвалося. Знеможено опустився – буквально сповз по стіні – на лаву. Сльози самі бризнули з очей.

«...А й справді – за що ж вони сьогодні пили? Те, що мали з похорону Самійлихи, іще ж учора вижлуктили – в них питво не застоюється... То це ж, виходить, вони мої три рублі – мій папір, мій олівець, мою майже нову свитину – на сивуху пустили! Ні, цього я їм не подарую!»

Рішення прийшло миттєво.

Тарас різко підвівся з лави. У кутку так і залишилося відучора відро, в якому мокли у солоній воді різки, котрі так і не дісталися Грицькові.

Що ж – дістануться тому, хто їх справді заслужив!

Більшого, звичайно, заслужив – але це поки що все, що може Тарас...

...П'яний як чіп Богорський дригався, борсався й ревів, як недорізаний, – але підвестися з лави не міг. Тим паче, ноги й руки йому Тарас завбачливо зв'язав.

Різки ламалися швидко. Із посмугованої дякової сраки цівочками стікала кров.

Йона Лимар і далі хропів у кутку. Він навіть не прокинувся – так упився... Жаль, що різок так мало – на Йону не вистачило...

«А що це отам на полиці? Господи, яка красива книжка! Із кунштиками! Це буде за мої три рублі!»

Забрав книжку, прихопив малюнки з-за образа й торбинку зі своїми мізерними пожитками.

Вийшов у ніч.

Сліз більше не було...

ЩО БУЛО ПОТІМ

А що було потім – знають усі. Нібито знають...

Із нього ліплять «ідола», «символа», «дядька в кожусі й смушевій шапці» тощо.

Різномасні нечистоплотні політики, журналюги, ба навіть декотрі літературо-не-знавці старанно намагаються видати його «за свого».

Його ненавидять ті, хто ненавидить Україну, хто має нас, українців, за «біомасу», а нашу державу – за «територію свого впливу».

Вони старанно намагаються його спростити, применшити, спаплюжити...

А ми його – любимо.

Просто, по-людськи, любимо.

Бо він створив для нас геніальні тексти, в яких кожен – як у дзеркалі – може побачити себе. Якщо забажає...

Бо з цього хлопчини-сироти, якого відмалку намагалися загнати в шори й пригладити під спільну гребінку, виріс один із найбільших інтелектуалістів свого часу, академік, людина високої європейської культури.

Бо він за своє не таке вже й довге, але дуже насичене життя пройшов крізь безліч випробувань – та все одно залишився людиною.

Справжньою людиною!

А це – найголовніше...

ВЕЧІР ІЗ БЕЙ-ЗОТОМ

(ІЗ ДИТИНСТВА НІЛА ХАСЕВИЧА)

НОВЕЛА

– ...А крім грипси ⁶, друже Бей-Зоте, зв'язкова веліла вам дещо й на словах передати.

Почервонілі очі якось довго й знехотя відривалися від різця, – та, нарешті відірвавшись, раптом коротко й гостро прошили хлопчину:

– Що?

Однак малий і бровою не повів. Спокійно, мов ніде нічого, продовжував:

– Що снує тут по селах якийсь капітан Козлов і все про вас випитує. Але не навпростець, чи хто вас бачив, а лише про малюнки, та про картини, та чи не мож' де придбати, чи раптом хто не продає... Казала, що справжнім іменем вас називав. І стерегтися веліла...

Звичайно, за законами конспірації це був провал. І вони обидва – нестарий іще чоловік із дерев'яною ногою й червоними од перенапруги очима і жвавий, непосидючий хлопчина років дванадцяти – чудово це розуміли.

Адже зв'язкова не повинна була знати, для кого передає грипсу.

Не могла знати...

Але знала.

Якщо він зараз повідомить СБ, завтра ж таки її візьмуть.

---

⁶ Письмове повідомлення, записка. Передавалася адресатові зазвичай через зв'язкових – або безпосередньо, або через систему наперед умовлених тайників.

Свої.

Без розмов.

А вже там розберуться...

Бо часи нині такі пішли, що нікому не можна вірити...

Але він знав зв'язкову.

І вона знала, кому каже.

Він не повідомить...

І малий теж це розуміє!

...Почервонілі очі вже дивилися на хлопця тихо і з ніжністю. Раптом у них застрибали веселі бісики, і Бей-Зот заговорив чистісінькою російською:

– Знаете ли вы, молодой человек, что значит «капитан козлов»? Не знаете? Я так и думал. Это значит, что где-то поблизости есть стадо козлов, а он при нем числится капитаном.

Якби не оті бісики, хлопець би й знітився. А так – він розсміявся.

Одразу.

Добрий знак!

Сміявся і Бей-Зот.

Напруга розтала, мовби її й не було.

Звичайно, він розумів, що цей затишний сховок уже в найближчі дні доведеться покинути. А жаль – йому так добре тут працюється...

Та що знають двоє, знає й собака.

Ні – тій зв'язковій він вірив, як самому собі. Але людина – це всього лише людина. І на неї не можна покла-

дати більше, ніж вона може занести. Найперше заради неї ж таки – не можна...

– А чого воно у вас таке... дивне? – придивлявся тим часом хлопчик до художникової роботи. – Ніби літери, але якось... навпаки. Хоч у дзеркалі читай!

– А так не вчитаєш?

– Чого ж – і так зможу! – малий схилився над дощечкою, придивляючись.

– Цікаво?

– Угу, – забувшись, потягнувся пальцем, але тут же й осмикнув. Зиркнув на провідника – той приязно усміхався.

Хлопець, розбираючи літери навспак, прочитав нехитрого віршика, вирізаного поруч із вояком, на штик якого наколоті карикатурні Гітлер і Сталін:

ЗА ЩО БОРЮТЬСЯ УКРАЇНСЬКІ ПОВСТАНЦІ

Не за Сталіна,

Ні за Суворова,

Ні за Гітлера,

На розум хворого.

За Україну,

За безмежну,

Ні від Йоськи, ні від Фріца

Незалежну!

– Ух ти! – хлопцеві аж дух перехопило від захвату.

– Сподобалося?

– Ще б пак! Дохідливо так! Ось що значить – пропаганда!

– Віршик, між нами кажучи, нікудишній, – сумно посміхнувся Бей-Зот. – Але якщо тебе пройняло, то й інших пройме. Чи не так?

Малий швидко-швидко закивав головою, захоплено дивлячись в очі провідникові.

– А я в твоєму віці, – раптом змінив тему Бей-Зот, – ікони малював. Ні – трохи старший уже був... Але все одно – ікони.

Хлопець не здивувався, лише в очах зблиснуло питання:

– То ж не... Як це?

– Як і належиться – із суворим постом, з молитвами, з добрими помислами...

...Яке це щастя – бігти! Бігти, бігти, бігти – так, щоб аж вітер свистів у вухах, щоб аж сонячні зайчики здивовано порскали з-під ніг...

На ходу здираєш із себе сорочину, а далі, стрибаючи то на одній нозі, то на другій – і штани. Взуття не знімаєш – взуття нема – яке вже тут взуття, коли наймиліше отак ось просто, вирвавшись, мов вихор, із хати, чкурнути босяка попри джерела, а далі вуличкою, – «Сла-

ва Ісусу!» – зустрічним дядькові чи тітці, і доки пролунає їхня неодмінна відповідь: «Навіки слава!» – ти вже далеко-далеко – ти вже біжиш лісовою стежкою – біжиш, біжиш – і тоді з розгону – з головою – шубовсть чи то в Мочища, чи в Острівок – і благодать!

А коли вже наплюскаєшся, нахлюпочешся досхочу, коли вже дрижаки хапають і пальці аж сині – вода-бо в дюксинських озерах холоднюча, жива, – аж тоді неквапом, поважно підходять Анатолій і Федір, – саме так: Анатолій і Федір, а не Только́ й Фе́дьо, – вони-бо вже й справді цілком дорослі хлопці, майбутні священики, старший вчиться у семінарії аж у Житомирі, менший ще в гімназії у Рівному, але скоро теж у Житомир подасться слідом за братом, – а священикам, хай і майбутнім, не личить летіти отак-о шкереберть через увесь Дюксин, як ошалілим...

Ось йому, Нілові, – ще можна! Він теж буде священиком, як старші брати, – але то пізніше. Поки що він іще може малювати досхочу – а тоді, відірвавшись від малювання, коли вже й спина затекла од зігнутого сидіння, й очі почервоніли од пильного призирання, – аж тоді вирватися з хати гураганом – і на озеро!

– Ніле, не розхлюпай Нілу! – гукає йому з берега, сміючись, Только́, чи то пак, майбутній панотець Анатолій.

Він завжди так жартує. Ще коли мама – мама! – купала малого Нілка зимою просто в дерев'яній діжці

посеред хати, – Только́ вже тоді, визираючи із запічка, дражнився:

– Ніле, не розхлюпай Нілу!

Той спершу ображався – ну, хіба ж він винен, що народився якраз перед 25 листопада?! У святцях цей день – святителя Івана Милостивого, патріарха Александрійського. А ще – пророка Ахії та ікони Матері Божої «Милостива». І, звісно, преподобного Ніла по-сника. Святці в родина Хасевичів завжди шанували, так що він міг бути Іваном, а міг бути й Ахією. Але тато вирішив, що Іванів багато, а щодо Ахії – то вже якомсь занадто. Отак він і став Нілом. І нічого – подобається йому своє ім'я. Тим паче, що жодного іншого Ніла не лише в Дюксині, але й в околицях нема...

А брат хай собі потішається – зараз ці його однома-нітні жарти такі милі здаються... Тим паче, так сумно без них, без Толька й Федя, весь рік, коли брати у Житоми-рі й Рівному. Тож хай собі кепкує – усі ж розуміють, що це несправедливе порівняння, винятково через ім'я. Ось якби він, Ніл, був грубезний, як діжка, – то міг би й розхлюпати. А так – низенький, худенький, ребра сві-тяться... лише очі блищать!

Та гаразд – хай тепер брати самі купаються. Його дома діло чекає! Ось набіжить, перехопить хлібця чорного, помолиться – і малювати...

Просив тата: віддайте мене на художника вчитися. Ні, я священником теж хочу бути – це ж Божа справа, велика! – але малювати ще дужче хочеться...

І Анатолій із Федором теж татові казали: у малого хист, дар Божий...

І навіть мама:

– Антоне, то треба добре подумати, що з Нілком робити, на кого вчити, аби життя дитині не попсувати.

– Ото, Федото, й думай, – нервував тато, – чи він отим мальовидлом проживе? Я й сам бачу, що хист у нього – он-о сусідки прали на Горині, а він сів на березі з аркушиком і з олівцем, та так їх змалював, що як живі! Але шмат хліба цим не заробиш – то так собі, втіха, а не діло в руках, з якого сім'ю прогодувати можна. Вирос-те, жениться, діти підуть – яке він їм життя забезпечить своїми малюнками?

– Кажуть, що справжні художники по містах великі гроші мають на своїх картинах, – не погоджувалася мама.

– Воно то так, – але хто його допустить до великих грошей? Це ж треба зв'язки які мати! А де я ті зв'язки знайду? Кого я знаю – диякон з річним прибутком 50 царських рублів...

Це була заповітна мрія Антона Хасевича – стати священиком. І шмат хліба в руках – і душа не поневажена... Та життя закрутило – і мрія не здійснилася. То нічого – зате своїм синам він її забезпечить! Неодмінно. Будуть жити як люди – і за Божим законом...

...Бей-Зот усміхався – тепло, але сумовито, внутрішньо, мов сам до себе.

Хлопець дивився на провідника якось знічено, при-
нишло, але цікавість усе ж узяла гору, і він зважився:

– То чому?

– Що? – стурбовано відірвався від роздумів Бей-Зот,
а тоді, мов отямившись, знову всміхнувся. – А-а-а... Ти
про мою роботу... Тут усе просто – це дереворит. Я ви-
різаю, а тоді заливаю фарбою, накриваю аркушем і кла-
ду під прес. Щоб малюнок на папері був правильний,
я мушу все вирізати у дзеркальному відображенні. Бо
якщо тут буде правильно – на папері все перевернеть-
ся, і люди змушені будуть читати листівку так, як оце ти
щойно читав. А воно не кожному до шмиги. Зрозумів?

Хлопець захоплено закивав, а тоді перепитав:

– І це ж можна так скільки завгодно відбитків зро-
бити?

– Ні. Оригіналами вважаються перші п'ятдесят. Але
ми, зрозуміло, робимо більше, часом і кілька сотень –
доки кліше геть не зітреться.

Тут у двері тихенько постукали – не тим умовним
сигналом, після якого треба негайно зібрати усе при-
ладдя і бігти до дровітні, де замаскований вхід у кри-
ївку, – а просто, по-домашньому. Жінка, заглянувши в
кімнату, ніжно, але докірливо зиркнула на хлопчика:

– Васильку! Годі тоді відволікати пана провідника.

– Він не відволікає. Йому просто цікаво, – усміхнув-
ся Бей-Зот.

– Та ходімо вечеряти, – із сусідньої кімнати смачно пахло борщем.

– Нехай спершу хлопці. А я ще трохи... – схилився над столом.

Хлопці – Антон Мельничук і В'ячеслав Антонюк – «Гнат» і «Матвій», боївка Бей-Зота, – стояли обабіч хати на чатах, замасковані, поки провідник працював у хаті. У криївці, звісно, надійніше – але художникові, як не крути, необхідне сонячне світло – нехай і з наглухо заштореного вікна...

– Вони вже поїли. По черзі. Тепер ми...

За вечерею Василько пильно позирав на провідника, немов хотів ще щось запитати, але не зважувався.

– Питай, – усміхнувся нарешті Бей-Зот.

Мама зиркнула з-під брів на малого, але той не зважив.

– Це вас... у бою? – показав на дерев'яний протез замість лівої ноги провідника.

– Васи-и-ильку! – докірливо протягла мама.

– Та ні, все гаразд, – заспокоїв її провідник. – Не в бою, друже. Коли я був трішечки старшим від тебе, – чотирнадцять мені виповнилося, – ми з мамою втрапили в жахливу аварію. Мама везла мене у Рівне на навчання в гімназію. Возом. І на залізничному переїзді на нас налетів потяг... Мені ногу відрізало, а мама... не вижила...

...Тато привіз його додому з лікарні за два тижні по тому, як поховали маму. Коня і воза позичив у панотця. Настелив у васаг сіна. Вкрив ряднами. Навіть подушку під голову підклав.

Ніл лежав на возі мовчки і не плакав. Сліз більше не було. Лише боліла нога... відсутня нога...

Їхали дуже повільно. Додому дісталися аж підвечір.

Тато взяв Ніла, як маленького, на руки і заніс у хату. Акуратно поклав на ліжку. Вкрив.

Ніл відвернувся до стіни і не сказав ні слова.

Брати відвезли коня з возом до панотця. Тоді в тиші повечеряли разом із татом.

Ніл так і лежав, не кажучи ні слова.

Лише зранку, коли всі попркидалися, покликав Анатолія:

– Там, за хатою, складені колоди з тієї липи, яку ми мусили зрубати в кінці городу. Вони вже достатньо висохли. Вибери десь отаку завтовшки, – показав на культу, – і понад метр завдовжки. Обкоруй і принеси. І ще потрібна буде сокира, долото, гострий ніж. І овеча шкура десь у нас була, видублена, – тато знає де. На ремені згодиться.

За три дні, сидячи на ліжку, змайстрував собі протез.

Тиждень учився ходити. Спершу під руку з Анатолієм чи Федором, далі – сам.

І в неділю пішов до церкви.

А після служби – до мами...

...– Так що не герой я, Васильку, – сумно всміхнувся провідник. Підвівся з-за столу, подякував і повернувся до свого дереворита.

– Ні! Герой! – прошепотів хлопчик, коли за провідником зачинилися двері.

За мить той знову визирнув із-за них і попрохав:

– Мало не забув. Васильку, скажи, будь ласка, «Гнатові»... або «Матвію», що на завтра мені потрібен велосипед.

ЩО БУЛО ПОТІМ

Закінчивши роботу над дереворитом, провідник спуститься в схрон, викопаний під дровитнею. Засвітить каганець. Дістане свого щоденника і залишить у ньому такий запис:

«Державна безпека вже знає, хто криється за псевдо «Бей-Зот», а мої земляки-селяни не знають... Я хочу, щоб знали вони і знав увесь світ. У своєму житті я, здається, втратив уже все, але як довго буде залишатися бодай одна краплина моєї крові, я буду битися з ворогами свого народу. Я не можу битись з ними зброєю, але я б'юся різцем і долотом. Я, каліка (інвалід), б'юся в той час, коли багато сильних і здорових людей в світі навіть не вірять, що така боротьба взагалі можлива... Я хочу, щоб світ знав, що визвольна боротьба триває,

що українці б'ються... Така моя думка, думка рядового підпільника. Слава Україні!...»

Наступного дня «Гнат» із «Матвієм» перевезуть його на велосипеді до іншої, наперед обладнаної й так само добре замаскованої криївки.

Про те, що Василько і його мама якийсь час переховували легендарного художника, ніхто не дізнається. Вони виживуть...

Принаймні авторові дуже хочеться, аби хоч вони (вигадані автором персонажі) вижили – бо інші...

Оля – чи Женя – справжнє ім'я невідоме – зв'язкова – загине 1947 року. Збережеться лише її портрет, намальований Нілом Хасевичем.

Батько Антон Хасевич і його середульший син Анатолій, священник, загинуть у лавах УПА. Старший син Федір, теж упівець і теж священник, загине в совєцькому концтаборі Белобородово під Томськом.

А роботи Ніла Хасевича, в яких оповідається про героїчну боротьбу українських повстанців, підпільники таки переправлять в Європу, згодом видадуть у США альбом «Графіка в бункерах УПА» – і поширюватимуть його через посольства, на засіданнях Організації Об'єднаних Націй тощо. Саме так світ і дізнається про те, що Українська Повстанська Армія – єдина у висліді Другої світової війни – так і не склала зброї перед окупантами!

Відтак Сталін, якому спеціально доставляють один із цих альбомів, особисто віддасть наказ упіймати і знищити художника. Це зробить не капітан Козлов, а капітан Стекляр – до рук енкаведистів випадково втрапить гринса з повідомленням про заготовлені «п'ять кілограмів паперу і вишневе дерево» – на кліше до дереворитів. За тією гринсою і вийдуть 4 березня 1952 року на останній бункер на хуторі біля села Сухівці Рівненської області, в якому переховувався Ніл Антонович Хасевич (псевда – «Бей», «Зот», «Старий») разом зі своїми вірними помічниками-охоронцями «Гнатом» і «Матвієм».

Вони не здадуться...

Відтак аждо початку 1990-х про Хасевича забудуть.

І лише зі здобуттям Україною незалежності згадують, що 1905 року в селі Дюксині на Рівненщині народився художник Ніл Хасевич. У чотирнадцятилітньому віці втрапив у страшну аварію на залізниці, в результаті якої втратив ліву ногу вище коліна, а його мати загинула. Відтак учився в рівненських іконописців, а згодом залізнична компанія виплатила йому компенсацію – і за ці гроші він подався в науку до Варшавської академії мистецтв. Там створив мистецьку групу «Спокій», здобув почесний диплом академії за портрет Івана Мазепи і нагороду Ватикану за картину «Прання». Невдовзі став одним із найпопулярніших

під ту пору європейських художників, мав понад тридцять персональних виставок, зокрема в Чикаго, Лос-Анджелесі, Празі, Варшаві, Львові, Берліні...

Однак коли над Батьківщиною нависли хмари – модний, перспективний, багатий художник покинув європейські художні салони, повернувся в рідне село – і вступив до лав Української Повстанської Армії!

ДІДЬКА ВБИВ

(ІЗ ДИТИНСТВА ОЛЕКСИ ДОВБУША)

КІНОКАЗКА

Усе починається зі снігу. Гострого і печального. Сперся аж ген на вершку та й дрімає. І що йому до того, з котрого боку сонце його обзирає. Най собі дивиться – все одно вже не з'їсть.

Отару пора згонити, а ватаг⁷ чогось мнєцкає⁸, так якби то йому Іллі, а не друга Богородиця. А ті тварюки розлазяться корч'ами, гейби⁹ мана їх водила. До того ще й нагулькуватий¹⁰ Пилип пса сп'яну вгробив, най би його Аридник¹¹ колись так батогом шворкнув! Напився, шибайло¹², та й хотів перти серед ночі кудись у ріпу¹³, ще й гайду¹⁴ з собов¹⁵ тягнув. А пес не дурний, горівками не заливається – сам не йшов і Пилипа не пускав. Ну, той його тогди¹⁶ герлігов¹⁷ по плечах – і хребет переломив. Плакав на другий день, кався, а що то вже pomoже...

Тож тепер ти, Олексіку, пензлюй¹⁸ цими зворами, як отой гайда, та й завертай до гурту цих дурних баранів – а вони не завертаються. Хоч скач, хоч плач,

---

⁷ Старший пастух.

⁸ Узагалі – мене, але тут – вагається.

⁹ Ніби.

¹⁰ Чолов'яга з кепським характером.

¹¹ Найголовніший дідько в гуцульській міфології.

¹² Йолоп, бевзь.

¹³ У небезпечне місце.

¹⁴ Пес.

¹⁵ З собою.

¹⁶ Тоді.

¹⁷ Палицею.

¹⁸ Шастай, нипай, бігай.

а не тримаються купи – і все тут! Куди ж ти потékлася¹⁹, нéмоче? На, бріцько, брррррр... беее-е-е²⁰ ... Ровта ведмедів на твою дурну бербеницу!²¹

А поза кадром якісь діди і баби, знай, співають собі отих полонинських, пастуших:

*а я піду у лісочок
запію в листочок
буде милий пізнавати
чий то голосочок*

А на дідька лисого він здався тут, твій голосочок, як той хлопчур генде²² поночі корчами бродить. Панська вівця кудись відшиблася, то ватаг нагримав, як на остатного²³: не вертайся без неї – і фертик²⁴! А ви розспівалися, гейби роботи не мали:

...запію в листочок...

Помогли би ліпше шукати, бо цими зворами сам чорт ногу зломить. Але ж ні – співають...

А ніч усе глибша, все глибша, все глибша.... І смереки якісь нетутешні – понурі й нудні. І кожна норовить підставити ногу.

Перечепився, встав – і знову, вперто: на, бріцько, брррррр... беее-е-е... ровта ведмедів... а вівці не чути, хоч лусни.

---

¹⁹ Повіялась (сердите).

²⁰ Так у Гуцульщині кличуть овець.

²¹ Пристойна лайка.

²² Онде.

²³ Як на невідь-кого (принизливе).

²⁴ І кінець! І все тут!

Мжичка, і мжичка, і мжичка. Але преться, бідачисько, все далі в гори. Якись птахи шугають з-під ніг. Якись тварюки репетують як навіжені – не зважає.

Світанок. Зморився. Став на горі. Роздивився довкола – мовчанка. За спиною червона яма. Не зважає. Витер піт крисанею²⁵. Фанатично, зо злості – далі, вище!

А ті, поза кадром, співають далі. Лиця їхні – потріскана гума – час від часу появляються нізвідки і знову щезають.

Але...

Стій!

Що то за ватра вгорі під дубом?

І звідки тут дуб? – дуби не ростуть так високо!

Так ще який дуб!

Ага –

стая²⁶.

І два діди коло стаї. Сидять, підкладають до ватри по хворостині. Спокійні, гейби цілу вічність отак просиділи.

– Славайсу²⁷!

– Слава навіки, – понуро.

– Чи дужі-сте, ґазди²⁸?

– І ґазди дужі, та й ми нівроку.

---

²⁵ Гуцульський капелюх.

²⁶ Хижа на полонині, де спиняються пастухи.

²⁷ Скорочене в просторіччі від: Слава Ісусу Христу

²⁸ ґазда – то господар, а ще «ґаздо» – поважне звертання в гуцулів, на кшталт «пане».

Дивно. Якись такі... Аж містичні.

– А чи не виділи ви єрку²⁹? Відшиблася від отари, цілу ніч шукаю.

– Генде, – Білий сказав, – кобилу сце.

Ссала. Кінь ревниво обзирає, але не смів зачіпати.

– Сідай, – Чорний похмуро, – відпочинь.

Сів.

Тихо.

Як заворожений.

Незчувся – голову на коліна й заснув. Снилися гори. Файні, але якась аж надуже земні. Кликали. Чи йшов, чи не йшов – не пригадує.

Втворив очі.

Чорний:

– Їж кулешу, – подав миску.

Лесь нагадував сон, але лізли в очі лиш гумові співці...

...а я піду у лісочок...

Білий:

– Нагадуй добре. То смерть твоя снилася.

Не втямив.

Аж потім –

– раптом –

– Де я? – роззирнувся:

сніг у стаї,

папороть і печаль ростуть зо сволюка,

---

²⁹ Вівцю.

чорний кінь мовчки догризає вівцю,

а біла кобила ревниво дивиться...

і Чорний – не дід, а баба, волоссям обросла.

Білий:

– Не бійся. То вам лиш здається, що ми далеко одне від одного. Муж і жона – одна сатана. Разом варили кулешу – разом і їмо.

Наплили на очі ґумові лица співаків, наклались одне на одне, покотилися...

...а я піду у лісочок

запію в листочок

буде милий пізнавати

чий то голосочок...

Струснув головою. Відійшли.

– А вівцю... нащо?

– Не твоя то доля. Не твій хліб.

– А моє що?

– То.

Виходить чорна зі стаї,

топірцем ся підпирає,

в лівій долоні пістоль завис.

– Маєш, – каже, – не діамантами штукатурені, зате – твої. Рідко хто свою зброю має, для нього вихрещену.

– Ви що, мене опришком по світу пустити хочете, людей по шляхах рабувати? – скипів!

– Опришком, синку, – спокійно. – Пси також різні бувають. Один кусає, інший – стереже.

Відступив. Озирнувся.

Витер з чола і з кадра лица гумові. Обірвав на пів-
слові їх пісню.

ой кувала зазуленька

та й стала...

– Давайте, – каже, – зброю.

– Сам візьми – поклала коло ватри. – Але знай, що
не дурно³⁰ тобі даємо її. Як матимеш розум і душу, то
й жити будеш, і славу меш³¹ мати, та й не лиш славу.
А якщо встекнеш³², то ліпше пусти собі зараз кулю в
чоло.

Роззирнувся.

Вдихнув на повні.

Здоймив причандалля.

Ворону на дубі -

– га!!!

ах

ах

ах

ах.....

Горить дуб.

Ніде нікого.

Навіть пісні.

Пістоль у пазуху – та й в долину.

---

³⁰ Нездарма.

³¹ Будеш.

³² Скажишся, – тут: поводитимешся не по-людськи, «як скажений».

А там – рейвах!
Арідник ногою тропнув.
Отари – врозтіч.
Пастухи, як барани, очима – на Олексу.
Роти повторяли.
Мовчать.
Раптом котрийсь:
– Дідька вбив! Дідька!..
(...дідька... дідька... ідька...),
і покотилося горами.
Стояв, блідий...

ЩО БУЛО ДАЛІ

А далі була – пісня! Пісня про Довбуша:

Гайда, хлопці, гайда свистом –

Западають стежки листом.

Гайда, хлопці, гайда бігом –

Замітає стежки снігом.

Щоби Кути не минути,

До Косова повернути...

...Насправді про Олексу Довбуша достовірно відомо лише те, що він – був! Що народився в селі Печеніжині неподалік від славетного гуцульського містечка Коломиї. Що в дитинстві справді пастушив на полонинах – і там пережив якусь велику пригоду. Казали, що він вбив дідька, а тому його не брала ніяка куля, крім спеціально заговореної. Казали, що мав на голові сім золотих волосків, і вони давали йому нечувану силу. Казали, що він зібрав ватагу відчайдушів-опришків, нападав із ними на маєтки польських панів, відбирав несправедливо нажите добро і роздавав його українським селянам. Одначе не все, мабуть, роздавав – бо мало не в кожному гуцульському селі є своя легенда про те, що саме в ньому Довбуш закопав часточку своїх скарбів.

І не раз буває так, що сидять якось увечері на призьбі перед хатою старий гуцул зі своїм маленьким онуком. І онук видивляється щось серед гір, а тоді й каже:

– А бачиш, дідуню, он-о в б'єрезі якесь сві́телко?

– Та то Довбушеві скарби закопані.

– Їх можна відкопати?

– Певно, що можна. Але то дуже небезпечно. Вони лише раз на сім років показуються людям отаким світлом. Манять. Але стереже їх сам Аридник, а його просто так не здолати. Треба спеціальну примовку знати.

– А ти знаєш, дідусю?

– Та трохи знаю... Мені ще мій дідо розказував.

– То скажи й мені!

– Е, ти ще малий...

– Та ні, дідусю! Я вже великий! Я вже дуже великий! Ось-ось до школи піду! Скажи...

– Ну, гаразд. Підставляй вухо...

І щось малому нашепче – а що саме, то лише ми, гуцули, й знаємо. Та нікому не скажемо, бо тоді поз'їжджаються до нас у Карпати з усього світу дивні люди та й будуть нам гори перекопувати.

А воно нам треба?!

ЗМІСТ

ДЖМЕЛИНИЙ МЕД

(ПЕРЕДМОВА)

.....4

«ПО ЗДЪШНЕЙ ЖИЗНИ НЕБО УЛУЧИТИ»

(ІЗ ДИТИНСТВА ДМИТРА ТУПТАЛА -
СВЯТОГО ДИМИТРІЯ РОСТОВСЬКОГО)

НОВЕЛА-РОЗМИСЕЛ

..... 11

СВІТЛО

(ІЗ ДИТИНСТВА ГРИГОРІЯ КВІТКИ-ОСНОВ'ЯНЕНКА)

ШКІЦИ

.....29

НЕЧИСТА СИЛА

(ІЗ ДИТИНСТВА ТАРАСА ШЕВЧЕНКА)

ОПОВІДАННЯ

.....43

ВЕЧІР ІЗ БЕЙ-ЗОТОМ

(ІЗ ДИТИНСТВА НІЛА ХАСЕВИЧА)

НОВЕЛА

.....65

ДІДЬКА ВБИВ

(ІЗ ДИТИНСТВА ОЛЕКСИ ДОВБУША)

КІНОКАЗКА

.....83

Видатний французький письменник
Антуан де Сент-Екзюпері стверджував,
що «всі ми родом з дитинства».

Наші дорослі досягнення ґрунтуються
на дитячих спогадах та мріях. Ті, кому пощастило
вчасно виявити свій таланти, щасливі та відомі
всьому світові. Історії геніального дитинства
із серії «Життя видатних дітей» допоможуть
вам і вашій дитині виявити саме той
неповторний таланти, що зробить
вас батьками видатної особистості.

*Scan by Tetyanka_*